

М.А.СЛОБОДЯНЮК

УДК 94 (477.7)

ЛІТО-ОСІНЬ 3-4/2009 ГИМНАЗИЙНИЙ ЖУРНАЛ

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ В ПОЛІТИЧНІЙ РОБОТІ ОУН

В статті прослідковується діяльність первинних організацій ОУН на території Дніпропетровської області, спроби опору фашистській окупаційній адміністрації.

Ключові слова: Дніпропетровщина, ОУН, окупаційний режим.

В статье рассматривается деятельность первичных организаций ОУН на территории Днепропетровской области, попытки сопротивления фашистской оккупационной администрации.

Ключевые слова: Днепропетровщина, ОУН, оккупационный режим.

The article deals with the activity of the OUN illegal organizations in the Dnipropetrovsk region during the Second World War.

Key words: Dnipropetrovsk, OUN, occupation regime.

Німецька окупація принесла з собою величезні зміни не тільки в політичне, а й в громадське і культурне життя України в цілому і Дніпропетровщини зокрема. Одним з нових явищ в українському суспільстві стало виникнення великої кількості місцевих і загальноукраїнських громадсько-політичних та іншого роду об'єднань та організацій. Суспільно активні громадяни почали створювати різноманітні організації, які б сприяли відновленню або зміні культурно-освітнього, соціально-економічного, політичного та інших аспектів українського життя у відповідності з власними поглядами і прагненнями.

Члени Організації українських націоналістів (ОУН) прагнули використати такі організації як легальне прикриття для ширення самостійницьких ідей, тому питанню проникнення в подібні організації обидві фракції ОУН надавали особливого значення. Це чітко простежується в інструкціях про підготовку до очікуваної радянсько-німецької війни, які були доведені до провідників ОУН в Україні в квітні 1941 р. в них говорилося: "Організованість – це

знана сила. Силу засвідчить український народ перед чужинцем теж тоді, коли він виступатиме організований у різних формах... З самого початку – ще з кінцевих днів збройної боротьби починаючи, повести пропагандивну акцію за самоорганізацію громадянства в усіх ділянках громадського життя під кличем: "Сила Народу в організації!" цю акцію постійно ступенувати в напрямі: ні один українець - поза організованим життям; ніхто не ходить одинцем!.. Форми організації, що їх треба в першу чергу пропагандивно підготувати, такі: організація молоді й спортивно-військових установ, жіноцтва, служба праці й харитативні (націоналістична служба народові, Червоний Хрест), професійні, культурні, культурно-освітні, організації учасників війни й революції та інші". В цих інструкціях надаються також конкретні вказівки про створення і керування роботою "Українського Червоного Хреста", молодіжною організацією "Січ", товариством "Просвіта" тощо [7. С. 15, 51, 53].

У відповідності зі своїми намірами створити Українську державу в “тіні німецького походу”, ОУН напередодні радянсько-німецької війни формує спеціальні похідні групи, які повинні були просуватися на Наддніпрянську Україну слідом за німецькими військами і опанувати там цивільну владу. У похідних групах налічувалося від 3 до 5 тис. осіб, розділених на 3 великі групи: “Центр”, “Північ”, “Південь”. Завданням похідних груп було виявляти національно свідомих українців, організувати органи місцевого самоврядування і проводити пропагандистську роботу. Більш конкретно завдання похідних груп сформульовані в квітні 1942 р. у політичних постановках II Конференції ОУН: “організація провідного активу як керівної всеукраїнської політично-творчої сили; створення організаційної мережі, що проводитиме політичну боротьбу на всіх ділянках; політичне навчання керівних кадрів; політичне активізування всіх сил міста і села; виховання молоді; організація й активізація жіноцтва; прищеплення народові віри у власні сили і перемогу; прищеплення націоналістичної ідеї...; охоплення міст, промислових центрів, особливо робітничого елемента...; опанування зверху і знизу осередків суспільного, господарського, професійного, транспортного, культурно-освітнього та релігійного життя, звертаючи увагу на найбільш важливі з погляду стратегічно-політичного осередки, або загрожені наступом чужинців, зокрема москалів” [13. С. 17-18].

92 ■ Про втілення цих інструкцій в життя свідчить повідомлення німецької поліції безпеки від 23 жовтня 1941 р.: “Бандерівці ведуть спеціальну пропаганду серед жінок і молоді. Крім того, бандерівці намагаються розставити своїх людей в культурних, наукових та інших неполітичних організаціях з тим, щоби вести там роботу в націоналістичному дусі. З боку бандерівського руху особлива увага приділяється... об’єднанню “Просвіта” [8. С.

199]. Така увага пояснювалася тим, що лідери ОУН розуміли, що не отримують для себе міцного підґрунтя у Наддніпрянській Україні доки міста будуть лишатися островами російської культури, а культурні й освітні заклади не стануть речниками незалежницьких ідей.

Тому за задумом націоналістів, головною установою, через яку ці ідеї мали поширюватися, повинна була стати “Просвіта”. До товариства могли вступити тільки особи української національності. Статут “Просвіти” проголошував своїм завданням сприяння створенню української держави через піднесення національно-освітнього рівня своїх членів, організацію національно-побутових свят, вистав, розваг, концертів, лекцій. Через легальні осередки “Просвіти”, в якій вони грали провідну роль, націоналісти виконали більшу частину своєї пропагандистської праці, поки німці не заборонили її діяльність у середині 1942 р. Більшість “Просвіт” Наддніпрянської України знаходилися під контролем ОУН Мельника, але в Дніпропетровській області вони здебільшого підпорядковувалися бандерівцям.

Місцеві адміністрації, які знаходилися під контролем націоналістів, всіляко сприяли діяльності “Просвіт”. Завдяки бургомістрові, який був членом ОУН Бандери, всі кінотеатри і клуби Кривого Рогу та його районів невдовзі після окупації були передані цьому товариству [9. С. 10]. У листопаді 1941 р. в Широківському районі Дніпропетровщини бандерівцями засновано товариство “Просвіта”, в якому нараховувалося до тисячі членів, що говорило про популярність цього товариства серед населення і його великі потенційні можливості. Товариство відкрило Будинок “Просвіти” в с. Широке, заснувало на селах 14 хат-читалень, 6 музичних гуртків [5].

В архівних документах є згадки й про інші організації, які використовували оунівці. По всій території РКУ активно діяв Український Червоний Хрест (УЧХ), який офіційно займався полегшенням важкого

становища полонених червоноармійців в німецьких таборах, але крім того, працівники УЧХ проводили серед полонених націоналістичну агітацію, вербуючи кадри для ОУН [8. С. 102]. Дж. Армстронг пише, що ОУН Мельника стала організатором УЧХ в Дніпропетровську, який діяв як центр націоналістичних сил [14. Р. 168]. Як і у випадку з “Просвітою”, однією з причин розпуску УЧХ в липні 1942 р. було активне його використання оунівцями. “Заражений” націоналістами УЧХ був реорганізований німцями у Всеукраїнський Комітет Допомоги. В документах ця організація зустрічається під різними назвами: товариство “Допомога”, “Самодопомога”, “допомоговий комітет”. Завданням комітету було надання матеріальної допомоги сиротам, багатодітним сім’ям, військовополоненим, біженцям, інвалідам, громадянам, що постраждали від комуністичного терору. Цю організацію ОУН також використовувала у своїй боротьбі, але місцеві осередки “Самодопомоги” існували як “добродійницькі відділи” при місцевих адміністраціях. Тому з витисненням оунівців з органів влади, припинилося й використання “Самодопомоги”. У Кривому Розі і в Широкивському районі за ініціативою члена ОУН Я. Потічного створено молодіжне спортивне товариство “Січ”. Члени “Січі” провели кілька товариських футбольних матчів з румунськими, угорськими і німецькими вояками. Так, 17 жовтня 1941 р. у місті відбувся футбольний матч між футболістами “Січі” і командою німецьких військових “Люфтнахріттен” [4]. Також у Дніпропетровську діяв Український національний клуб на чолі з І. Соколом. Клуб об’єднував 7 гуртків чисельністю в 170 чол. і ставив за мету національне виховання українців шляхом театральних вистав, бесід, лекцій [2. Оп. 4, спр. 52, арк. 93].

Цікавим фактом було існування на Дніпропетровщині політичних партій. Однак, наскільки їх діяльність справді відповідала визначенню “політична партія”, нам не відомо. У Дніпропетровському

області є кілька згадок про ці партії, але ні точний час їх виникнення, ні кількість членів, ні чітка програма цих партій невідома. Вони виникли у 1941 р. і, вірогідно, існували всього кілька місяців до переходу області під владу цивільної адміністрації Коха. Зокрема це була “Українська мужича партія”, головним гаслом якої була боротьба проти “більшовицько-комуністичної влади”. Проте члени партії займалися не стільки політикою, скільки організацією в сільській місцевості бірж праці, кооперативів, освітніх установ, поновленням церковного життя. Ймовірно, що її організаторами були розкуркулені радянською владою селяни або українські націоналісти. Подібною діяльністю займалася й “Еволюційна партія соціальних реформ”. Члени обидвох партій відстоювали необхідність створення Української держави, визволення робітничого класу, розпуск колгоспів і впровадження приватної власності на землю, українізацію навчальних закладів, звільнення полонених [3. Оп. 1, спр. 935, арк. 394].

Своєрідними громадськими організаціями виступали, на нашу думку, і редколегії дозволених німцями газет. Члени цих редколегій займалися не тільки журналістикою, а й брали активну участь у суспільному житті. Цим вони справляли на громадськість вплив, який часто перевищував вплив чисто громадських організацій. Формування державницьких доктрин, глумачення ідеології українського націоналізму, згуртування українців – провідні теми початкового етапу (до початку 1942 р.) функціонування окупаційної преси [6. С. 10].

В Південній Україні почали виходити національно спрямовані газети “Українська думка” в Миколаєві, “Українські вісті” в Кіровограді, “Дзвін” у Кривому Розі, “Промінь” у Нікополі, “Кам’янські вісті” у Дніпродзержинську, “Голос Дніпра” у Херсоні. Ці органи міських управ не писали відверто про ОУН, але були пропагандистами самостійницьких ідей. Це пояснюється тим, що серед журналістів було багато

українських націоналістів. Наприклад, до ОУН належали редактори газети "Промінь" О.Поночівний і Є.Шкандель. Редактором газети "Дзвін" був репресований більшовиками письменник М.Пронченко. В жовтні 1941 р. в газеті з'являються статті про Є.Коновальця, С.Петлюру та інших національних героїв [4]. Члени редколегії "Дзвону" брали участь у виданні в Кривому Розі збірки "Тризуб", до якої ввійшли оунівські і козацькі пісні, гімн "Ще не вмерла Україна". "Кам'янські вісті" очолював член ОУН І.Куменко [2. Оп.4, спр.52, арк.47, 86-89].

Суспільно вагомою була також діяльність українських драматичних театрів та гуртків. Дослідник В.Гайдабура розглядає діяльність українського театру 1941-1944 рр. як одну з важливих сторінок історії "антибільшовицького та антифашистського духовного спротиву". Він твердить, що, в атмосфері нищення суспільних інститутів, звуженого літературно-мистецького життя (особливо в невеликих містах), відсутності вітчизняного кінематографа, закриття музеїв, бібліотек, обмеженого до чотирьох класів шкільного навчання та припиненої діяльності вищої школи, театр як художньо-естетичний, виховний заклад перебирає на себе панівну роль [1. С.8, 14].

У Дніпропетровську, Запоріжжі, Мелітополі, Бердянську, Херсоні відкрилися театри, репертуар яких складався з творів національної класичної спадщини, переважно історично-побутового змісту, які подавалися в націоналістичному викладенні. В окупованій Україні театри користувалися неабиякою популярністю, що відкривало для ОУН широкі пропагандистські можливості. Так, з початку роботи і до 31 березня 1942 р. Дніпропетровський драматичний театр відвідало 45.589 глядачів [10. Оп.1, спр.6, арк.32]. У Дніпродзержинську багато виступів здійснила українська хорова капела під керівництвом Чумака [11. Оп.23, спр.115, арк.54]. Крім того, оунівці посілали по Україні мандрівних бандуристів і артистів,

які вели серед населення націоналістичну агітацію.

В цілому опанування органів самоврядування і громадського життя було для членів похідних груп ОУН досить успішним. Це пояснювалося, головню, цілеспрямованою роботою оунівців в цьому напрямку, вакуумом влади і нестачею, через війну та евакуацію, місцевих кадрів, здатних взяти на себе керівництво в ситуації, що склалася.

Така жвава діяльність ОУН зовсім не відповідала планам окупантів щодо України. Хоча похідні групи ОУН не ставили собі за мету антифашистську боротьбу, але їх державотворча діяльність входила у суперечність з прожектами гітлерівців щодо України. Активна діяльність націоналістів не могла не розлютити і не стривожити німців. Німецьке командування видало ряд циркулярів для командирів військових частин, які попереджали, що місцеві органи влади є виключно допоміжними. У керівних вказівках "Про ставлення військових частин до українського населення" за № 119 говорилося: "створені українськими націоналістами місцеві самоуправління... не повинні розглядатися як самостійні управління чи уповноважені від вищих властей, але як довірені для зв'язку з німецькими воєнними властями, завданням яких є виконувати розпорядження останніх... Ніякої партійної політики не допускається" [12. Оп.1, спр.182, арк.75, 77].

Наприкінці 1941 р. окупанти посилили контроль за всіма українськими товариствами і заборонили будь-які публічні зібрання, за винятком попередньо дозволених службових завдань. Крім того, заборонялося створення будь-яких нових товариств. А на початок 1942 року більшість українських громадських організацій, які здавалися гітлерівцям небезпечними, від Червоного Хреста до спортивних клубів, були розпущені або реорганізовані. Також закінчився короткий період відносної свободи у поширенні незалежницьких ідей через окупаційну пресу. Завдяки

монополізації видавничої справи, жорсткій цензурі і прямим репресіям, публікація таких матеріалів припиняється, а газети стають відвертим зняряддям геббельсівської пропаганди, друкуючи виключно матеріали, що вихваляли “новий порядок”, відозви і оголошення окупаційної адміністрації. З рідколегій газет звільняються або заарештовуються прихильники націоналізму. Закривається національно спрямована газета “Вільна Україна”, яку замінено на цілком колаборантську “Дніпропетровську газету”. Українські театри під загрозою переслідувань також змушені були уникати прямої самостійницької агітації.

Дієвою формою антиукраїнських репресій нацистів стало витиснення націоналістів з окупаційних органів влади, господарських і громадських установ. Цей німецький захід зашкодив підпіллю ОУН не менше, ніж фізичні репресії, оскільки здебільшого посади, з яких звільнено самостійників, посідали фольксдойчі, білогвардійські емігранти, “приховані” комуністи і пристосованці.

Таким чином, на початку нацистської окупації Дніпропетровщини Організація українських націоналістів активно залучає своїх членів до участі у різного роду існуючих і створення нових громадських організацій. Ці організації мали використовуватися для контролю над громадським життям, залучення до своїх лав нових членів та поширення самостійницьких ідей. Проте така діяльність ОУН увійшла в суперечність з планами нацистів щодо України. Окупаційні власті розпочали витиснення націоналістів з легальних громадських організацій, що відкрило туди дорогу для радянських агентів та інших противників націоналізму, суттєво послабило вплив ОУН на народні маси, звузило її можливості у здійсненні своєї політики на території Дніпропетровщини.

Джерела та література

1. Гайдабура В. М. Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941-1944 рр.): Автореф. дис. ... д-ра мистецтвознав.: 17.00.01 / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського – К., 1999. – 28 с.
2. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 19.
3. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 2276.
4. “Дзвін”. – 1941. – 19 жовтня.
5. “Дніпропетровська газета”. – 1941. – 15 листопада.
6. Курилишин К. М. Україномовна легальна періодика часів нацистської окупації (1939-1944): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України – Львів, 2008. – 17 с.
7. Мудрик-Мечник С. ОУН в Україні за кордоном під проводом С. Бандери. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1997. – 142 с.
8. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни: нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1996. – 496 с.
9. Хобот П., Куделя Д. Діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) бандерівців на Дніпропетровщині в роки німецької окупації (1941-1944) // Борисфен. – 1993. – № 11.
10. Центральний державний архів вищих органів влади України Ф. КМФ-8.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України Ф. 1.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України Ф. 62.
13. Шанковський Л. Похідні групи ОУН. (Причини до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941-1943 рр.). – Мюнхен: Український самостійник, 1958. – 368 с.
14. Armstrong J. A. Ukrainian Nationalism 1939-1945. 3rd ed. – Englewood, Colorado, U.S.A.: Ukrainian Academic Press, 1990. – 271 p.